

УДК 35:(167/168: 001.8)

DOI: 10.24144/2078-1431.2025.1(34).98-106

Дмитро Вітер,

*доктор філософських наук, старший науковий співробітник,
професор кафедри публічного управління, адміністрування та соціальної роботи
Національного університету охорони здоров'я України
імені П.Л. Шупика
<http://orcid.org/0000-0002-7330-1280>*

Ольга Руденко,

*доктор наук з державного управління, професор,
завідувач кафедри публічного управління та менеджменту організацій
Національного університету «Чернігівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0002-2807-1957>*

КОМПЛЕКСНА БЕЗПЕКА В МУЛЬТИДОМЕННОМУ СЕРЕДОВИЩІ: ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОГО ПІДХОДУ

У статті розглянуто питання та напрями формування міждисциплінарного підходу до аналізу комплексної безпеки у мультидоменному середовищі, актуальні та потенційні загрози та небезпеки якого не можуть розглядатись окремо, оскільки умовні межі виникнення кожної з них у відокремленому середовищі завжди проявляються в якості конкретного ефекту в інших, характеризуючи кожную з таких загроз та небезпек з огляду комплексного впливу на всю систему безпеки. Актуалізуються проблеми розуміння складних безпекових процесів та явищ, процедур прийняття стратегічних політичних рішень на рівні національних держав та міжнародної спільноти у вирішенні проблем, пов'язаних з динамічним розвитком глобального безпекового середовища у сучасному світі, що потребує актуалізації міждисциплінарних теоретико-методологічних принципів та підходів науково-аналітичної їх рефлексії. Обґрунтовано, що формування та розвиток міждисциплінарного підходу до дослідження проблем комплексної безпеки у мультидоменному середовищі безпеки має враховувати істотні парадигмальні зсуви, які відбувались у сфері дослідження проблем формування та розвитку сучасного безпекового середовища, що з точки зору принципів забезпечення колективної безпеки потребує систематизації та теоретичного узагальнення як основи для формування політики безпеки держав та міжнародних організацій безпеки.

Ключові слова: колективна безпека, комплексна безпека, методологія, міждисциплінарний підхід, мультидоменне середовище безпеки, національна безпека, системні загрози, теорія.

The article considers the issues and directions of forming an interdisciplinary approach to the analysis of complex security in a multi-domain environment, the actual and potential threats and dangers of which cannot be considered separately, since the conditional limits of the occurrence of each of them in a separate environment always manifest themselves as a specific effect in others, characterizing each of such threats and dangers in terms of their complex impact on the entire security system. The problems of understanding complex security processes and phenomena, procedures for making strategic political decisions at the level of national states and the international community in solving problems related to the dynamic development of the global security environment in the modern world, which requires the actualization of interdisciplinary theoretical and methodological principles and approaches to their scientific and analytical reflection, are highlighted.

Keywords: collective security, comprehensive security, methodology, interdisciplinary approach, multi-domain security environment, national security, systemic threats, theory.

Постановка проблеми. Виклики, що стоять перед світом (кіберзагрози, дефіцит ресурсів, космічна безпека тощо), надто складні для вирішення традиційними методами дослідження. Ці проблеми вимагали нового, цілісного підходу, який міг би забезпечити прийняття стратегічних рішень у якісно новій системі глобальної безпеки – мультидоменному середовищі. Як правило, питання забезпечення національної безпеки стають актуальними лише в умовах реальної загрози національному суверенітету, хоча передумови, як правило, існують заздалегідь і можуть бути виявлені в безпековому середовищі як тенденції. Однак це пов'язано з необхідністю теоретичного осмислення змін парадигми забезпечення національної безпеки в нових умовах існування суспільства, держави та особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання забезпечення безпеки у мультидоменному середовищі переважно розглядається в аспекті забезпечення воєнної безпеки держави. Цим питанням присвячені праці Х. Саура [10], С. Таунсенда [11], Х. Ярґера [12]. Проте, останнім часом активно підіймаються загально-теоретичні питання, які спрямовано на осмислення проблеми мультидоменного середовища безпеки, що розглядаються у працях Л. Блека [1], Дж. Бустраса [2], М. Кларка [3], В. Кітлера [6; 7], М. Неттіса [8] та інших дослідників. Водночас багато питань потребують дослідження, зокрема, пов'язаних не тільки з рівнем концептуалізації сутності явищ безпеки у мультидоменному середовищі, але й з розвитком методології їх дослідження.

Метою статті є комплексне бачення формування міждисциплінарного підходу до аналізу комплексної безпеки у мультидоменному середовищі.

Виклад основного матеріалу. Одна з головних проблем сучасності полягає в тому, що поряд з процесом розпаду світового та регіонального порядку, який поступово лише загострюється, безпосередньо впливаючи на безпекове середовище окремих держав, набувають особливого зна-

чення невизначеність та непередбачуваність подій, які «супроводжуються зміненними симптомами та новою формою (областю) збройних конфліктів різної інтенсивності, складності та тривалості. Кордони розмиваються не тільки між внутрішньою та зовнішньою безпекою, але й між станами функціонування держави, нормальними та надзвичайними, включаючи війну» [6, с. 1028]. Більше того, «протягом останніх кількох десятиліть національна безпека поступово розвивалася, з визнанням сфери захисту та оборони суспільства, його цінностей, навколишнього середовища та держави як політичного інституту, що виходить за рамки військових аспектів. Це пов'язано з тим, що було враховано багато різних (не лише військових) причин загроз національній безпеці, а також з тим, що в сучасну епоху не лише збройні сили можуть бути інструментом впливу на інших учасників міжнародних відносин та інші джерела загроз (економічні, екологічні, соціальні, культурні та релігійні). Тому питання безпеки розширилися та охопили економічні, екологічні, демографічні, культурні, соціальні та інші проблеми. Демократизація суспільного життя та виникнення важливих взаємозалежностей між інтересами держави та інтересами окремих осіб також призвели до необхідності збалансувати ці інтереси у сфері безпеки» [7]. Подібна ситуація безпосередньо пов'язана з процесами, які нівелюють межі основних доменів, створюючи мультидоменне середовище безпеки, в якому актуальні та потенційні загрози і небезпеки втрачають специфічний характер, набуваючи універсального змісту завдяки інтегральному поєднання в єдиному феномені ознак, що були притаманні до цього як правило переважно відокремленим доменам.

Фактично відбувається глобалізація безпекового середовища, яке внаслідок розмивання кордонів і меж, універсалізації основних процесів та властивих їм ефектів, отримує надскладний характер, урахування якого є стратегічно важливим завданням для держав, які намагаються протистояти актуальним та потенційним загрозам і небезпекам такого середовища, оскільки «атрибути глобалізації, які взаємодіють з іншими тенденціями, створюють синергію з безпрецедентними можливостями та суперечливими наслідками, багато з яких становлять загрози для держав. Ці загрози підвищують імовірність настання періоду нестабільності та змін у середовищі безпеки» [12, с. 10].

Традиційний науково-аналітичний дискурс розв'язання проблем формування та розвитку глобального середовища безпеки включає в себе сукупність теорій та підходів до вивчення конкретних безпекових явищ у сучасному світі [3]. Ці явища окреслюються, але не вичерпуються питаннями торгівлі людьми, масової міграції та біженців, внутрішньодержавних збройних конфліктів у контексті їх впливу на геополітичне середовище, міжнародного виміру внутрішньодержавних збройних конфліктів у контексті формування стійких тенденцій загострення протиріч і розвитку локальних, регіональних та глобальних війн тощо. Водночас, ураховуючи прийнятий концептуальний принцип неподільності світу, за яким будь-який конфлікт або загроза стає небезпекою для всіх держав [2], зрозуміло, що ці загрози та небезпеки фактично не можуть розглядатись окремо,

оскільки умовні межі виникнення кожної з них у відокремленому середовищі, завжди проявляється в якості конкретного ефекту в інших, характеризуючи кожен з таких загроз та небезпек з огляду комплексного впливу на всю систему безпеки. З цієї причини завжди йдеться про необхідність формування цілісного комплексу реагування на загрози безпековому середовищу, який поєднує в собі заходи політичного, економічного, правового, військового тощо характеру. Пріоритетом у даному випадку є саме колективні заходи та способи протидії актуальним і потенційним загрозам безпековому середовищу, що передбачають спрямовані на запобігання та усунення загроз миру та актів агресії, збереження або відновлення міжнародного миру та безпеки дії неозброєного або збройного характеру, а також превентивні заходи, зокрема, обмеження і скорочення озброєнь.

Варто зазначити, що поняття колективної та комплексної безпеки фактично є змістовними компонентами поняття системи міжнародної безпеки, яке, як правило, розуміється як комплекс взаємопов'язаних міждержавних відносин та організацій, політичних, дипломатичних, економічних, військових і суспільних заходів, що спрямовані на забезпечення колективної безпеки держав і народів. Проте, система міжнародної безпеки, навіть враховуючи колективний принцип її формування та функціонування, комплексність заходів та способів протидії загрозам та небезпекам, майже не враховує динаміки універсалізації та глобалізації загроз, що розвивається у межах мультидоменного середовища безпеки, до структури якого доцільно віднести і явище колективної безпеки, і тенденції до розвитку комплексної безпеки, які розвиваються останнім часом, хоча й не отримали поки що понятійно-категорійного закріплення.

У першому, найбільш загальному розумінні, комплексна безпека являє собою цілісну систему спеціальних заходів і способів всебічного захисту від різноманітних видів загроз, виникають у різних середовищах (доменах) та мають синергетичний ефект. Зрозуміло, що наведене розуміння спирається на конкретну практику забезпечення безпеки. Водночас, ми маємо брати до уваги, що комплексна безпека, як цілісна система заходів та способів всебічного захисту від наявних та потенційних загроз безпековому середовищу, безпосередньо відноситься до більш загального поняття колективної безпеки. За традиційним визначенням, остання являє собою комплекс заходів політичного, економічного, правового, військового характеру, спрямованих на відсіч агресії.

Ураховуючи це, загальний підхід до забезпечення безпеки в мультидоменному середовищі можна окреслити наступним чином: «У майбутньому спільному операційному середовищі стримування має бути спрямоване на ширше коло потенційних супротивників та ситуацій, ніж у будь-яку попередню епоху історії. Стимування вимагає масштабної стратегії, яка враховує стримування, спрямоване на конкретного супротивника, у глобальному масштабі, включає перехресні ефекти та фактори ефектів другого та третього порядку. Ця стратегія стримування має бути інтегрована в національну стратегію стримування, яка інтегрує та залучає всі елементи національної сили: дипломатичні, інформаційні, військові та економічні.

Військовий компонент цієї стратегії включає операції стримування. Такі операції стримування тепер повинні працювати разом із оновленою позицією національної безпеки та постійно мінливими концепціями основних бойових дій та операцій зі стабілізації. Ці нові виклики стримування вимагають перегляду можливостей спільних сил, які забезпечують ширший спектр своєчасних військових варіантів, інтегрованих з іншими елементами національної сили, для запобігання агресії в будь-якій її формі» [5; 10]. Хоча варто зазначити, що редукція підходу до проблем виключно забезпечення воєнної безпеки, навіть з огляду на перспективи концепції мультидоменного безпекового середовища, не має набувати пріоритетного значення, адже якщо метою існування концепції домену є забезпечення основи для зосередження дій на досягненні стратегічних цілей, то це справді «критичний макропростір для маневру, доступ або контроль якого життєво важливі для свободи дій та переваги, необхідної місії» [8], який розповсюджується на все безпекове середовище, надаючи безпеці комплексного характеру, що може набути вирішального значення у тому числі й з огляду на забезпечення колективної безпеки.

Зазвичай приймається положення про те, що колективна безпека базується на принципах неподільності безпеки, рівної відповідальності суб'єктів колективної безпеки за збереження безпеки, невтручання у внутрішні справи і врахування інтересів кожного з суб'єктів колективної безпеки, колективної оборони, (з урахуванням географічних і територіальних можливостей і пріоритетів, зокрема розміщення військових баз на територіях суб'єктів колективної безпеки), консенсусу під час прийняття стратегічних рішень з питань забезпечення колективної безпеки, а також відповідності готовності, можливостей та зобов'язань суб'єктів колективної безпеки складу рівню потенційної військової загрози. Це традиційний підхід до аналізу процесів, що відбуваються у сфері безпекового середовища, який досить часто не дає можливості визначити саме те, що «може мати особливе значення для вирішення складних національних і міжнародних проблем оборони і безпеки, де розкидані по всьому світу мозаїчні ресурси повинні швидко об'єднуватися для колективної боротьби з лихами і кризами, оскільки окремі країни не в змозі здійснювати це самостійно» [9].

Розуміння складних безпекових процесів та явищ, процедур прийняття стратегічних політичних рішень на рівні національних держав та міжнародної спільноти у вирішенні проблем, пов'язаних з динамічним розвитком глобального безпекового середовища у сучасному світі, потребує актуалізації міждисциплінарних теоретико-методологічних принципів та підходів науково-аналітичної їх рефлексії. Критичне осмислення та аналіз фактично переорієнтується не стільки на дослідження існуючих теорій та підходів, скільки на практичний вимір сучасних явищ і проблем у межах безпекових досліджень, що набувають вираженого міждисциплінарного характеру та змісту. У свою чергу, теоретико-методологічна основа виявлення та формулювання проблеми, ураховуючи її досить часто імовірнісний характер, аналізу конкретного феномену та проблеми без-

пеки у сучасному світі визначається не стільки рівнем абстракції, скільки конкретністю втілення в реальності того чи іншого виміру безпеки (наприклад, гуманітарний, соціальний тощо), що потребує вироблення та розвитку міждисциплінарного підходу до аналізу проблем комплексної безпеки, зокрема з огляду на тенденції розвитку мультидоменного середовища безпеки, адже «розуміючи мультидоменні підходи потенційних супротивників, корисно розрізняти «вузькі» військово-оперативні аспекти від ширшого контексту геополітичної та стратегічної конкуренції. Конкуренти виходять за межі військових сфер, також спираючись на невійськові важелі для формування стратегічного середовища на свою користь, з метою уникнення військової конфронтації, одночасно досягаючи бажаних військово-стратегічних ефектів» [1].

Якщо ми звернемось до (звичайно не повного) переліку основних проблем, які потребують розв'язання на основі аналізу процесів розвитку комплексної безпеки у мультидоменному середовищі, то очевидною виявиться актуальність міждисциплінарного підходу. Так, питання безпеки у міжнародній політиці, дослідження миру, критичні дослідження безпеки: (розкольніцька історія), соціально-орієнтовані питання безпеки (наприклад, гендерний вимір), особистісно-орієнтований вимір (безпека людини), проблеми поширення сек'юризації на ті сфери суспільно-політичного, культурного та соціально-економічного життя, які раніше не були та не розглядались в якості об'єкту цього процесу, складні проблеми військової безпеки, безпеки політичних режимів, соціальної, екологічної, економічної безпеки, міжнародної безпеки (у тому числі в інституційному вимірі) та глобалізації небезпек (наприклад, тероризм в цілому і міжнародний тероризм зокрема, транснаціональна злочинність, поширення торгівлі зброєю та продукцією оборонного призначення), проблеми застосування нових способів вирішення конфліктів на всіх рівнях (наприклад, примусова дипломатія, стримування тощо) та можливості протидії цим способам досягнення стратегічних цілей окремими державами (у тому числі використання в якості аргументу статусу «ядерної держави») тощо. Все це у сукупності впливає на зміни традиційної парадигми не тільки національної безпеки, але й обумовлюючи необхідність зміни традиційних підходів до забезпечення безпеки мультидоменному середовищі, серед основних причин яких можна вказати [11]:

- теоретичне обґрунтування та практична реалізація ідеї об'єднаних можливостей, інтегрованих у кількох аспектах, що вимагає відходу від традиційного розуміння, пов'язаного з часом, місцем та умовами дій;
- необхідність доктринально визначених скоординованих та об'єднаних зусиль керівництва, які повинні забезпечити домінування у всіх сферах, що суттєво змінює дії для досягнення політичних цілей;
- висока динаміка розвитку середовища, що впливає на отримання та підтримку переваги у сферах;
- отримання та підтримка конкурентних переваг позачасовими параметрами конфліктів усіх рівнів.

Поряд з цим варто також звернути увагу на основні напрямки розвитку теоретичних основ, серед яких актуальними є такі практичні питання забезпечення національної безпеки [4]:

- інформаційно-психологічний вплив на населення;
- охоплення всіх верств населення за етнічним, національним, мовним, культурним, релігійним складом із залученням інформаційно-пропагандистських матеріалів, спрямованих на певну групу населення, разом із використанням релігійних діячів в інформаційно-пропагандистських цілях, а також створення умов для доступу населення до джерел інформації (включаючи забезпечення технічними засобами отримання інформації, вільним доступом до Інтернету тощо);
- підготовка досягнень цілей з урахуванням політичних, національних та національно-етнічних, соціально-культурних особливостей держави та регіону для забезпечення їхніх дій в умовах соціально-політичної нестабільності в державі та регіоні;
- довгострокова підтримка на політичному рівні незаконних збройних формувань, опозиційних радикальних рухів, злочинності для забезпечення умов для посилення соціально-політичної нестабільності в державі та регіоні.

Висновки. Ураховуючи це, можемо зазначити, що теоретичні питання забезпечення безпеки у мультидоменному середовищі мають розглядатись у контексті загальної тенденції до виникнення загроз національній безпеці в одній або кількох сферах, що зумовлено високим рівнем контролю або досягненням прийнятного рівня безпеки в кожній сфері. Досягнення цього рівня вимагає спеціальних заходів у кожній сфері з урахуванням комплексного характеру цілей, що забезпечують досягнення позитивного впливу на конкретну сферу, в якій досягаються національні інтереси та стратегічні цілі зовнішньої та внутрішньої політики або визначаються пріоритети подолання гібридних загроз, що виникають у певній сфері або в межах відповідних кластерів, відтворюваних у системі комплексної безпеки. Водночас, стратегічний потенціал забезпечення безпеки у мультидоменному середовищі передбачає теоретичну можливість дій на перетинах інтересів або на перетинах сфер, що зумовлено зростанням можливостей технологічного та інформаційного впливу, загалом, використанням спеціальних методів точкового впливу на джерело небезпеки та отриманням переваги в геополітичному середовищі. У свою чергу, це потребує формування та розвитку міждисциплінарного підходу до дослідження проблем комплексної безпеки у мультидоменному середовищі безпеки, який має враховувати істотні парадигмальні зсуви, що відбувались у сфері дослідження проблем формування та розвитку сучасного безпекового середовища, що з точки зору принципів забезпечення колективної безпеки потребує систематизації та теоретичного узагальнення як основи для формулювання політики безпеки держав та міжнародних організацій безпеки. Методологічний рівень сучасних безпекових досліджень має забезпечувати комплексний підхід до аналізу з урахуванням особливостей безпекових процесів, що відбувались після Другої світової

війни, активної інституціоналізації безпекових досліджень та впливу на аналітичну рефлексію безпекових феноменів на локальному, регіональному і глобальному рівнях. Застосування відповідних теорій до аналізу конкретних явищ та проблем безпеки у сучасному світі, які носять або мають потенціал отримати характер глобальних (наприклад, поширення безпекових спільнот), передбачає формування певної концептуально-теоретичної основи аналізу політики безпеки як на рівні національних держав, так і на рівні міждержавних, міжнаціональних або наднаціональних утворень в усій сукупності наявних та можливих зав'язків між всіма акторами геополітики. Саме у цьому контексті формується і розвивається тенденція до теоретичного осмислення та концептуального закріплення принципів глобально інтегрованих доменів, що визначає розвиток та обґрунтування системи всіх сил і засобів, державних та недержавних організацій тощо як основних пріоритетів у забезпеченні безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Black J., Lynch A., Gustafson K., Blagden D., Paille P., Quimbire F. (2022). Multi-Domain Integration in Defence Conceptual Approaches and Lessons from Russia, China, Iran and North Korea. RAND Corporation.
2. Boustras G., Waring A. (2020). Towards a reconceptualization of safety and security, their interactions, and policy requirements in a 21st century context. *Safety Science*. 132 p. 104942. 10.1016/j.ssci.2020.104942.
3. Clarke M., Henschke A., Legrand T., Sussex M. (2022). National Security: Theories, Actors, Issues. In: The Palgrave Handbook of National Security. Palgrave Macmillan, Cham.
4. Dekker S. (2015). Safety differently: human factors for a new era (ed), CRC Press, Taylor & Francis Group.
5. Deterrence Operations. Joint Operating Concept, Version 2.0, December 2006. USA: Office of Primary Responsibility.
6. Kitler W. (2021). Model of the National Security System: Selected Problems. *European Research Studies Journal*. Vol. XXIV. Issue 3B. pp. 1027–1040.
7. Kitler W. (2021). National security theory and practice. The Publishing House of the Society of Defence Knowledge.
8. Nettis M. (2020). Multi-Domain Operations: Bridging the Gaps for Dominance. Wild Blue Yonder. – Online Journal. – URL: <https://www.airuniversity.af.edu/Wild-Blue-Yonder/Articles/Article-Display/Article/2109784/multi-domain-operations-bridging-the-gaps-for-dominance/#sdendnote15sym>.
9. Sapaty P. Mosaic Warfare: from philosophy to model to solutions. Математичні машини і системи. 2019. № 3. С. 17–34.
10. Saur H. Multi-Domain Combat Cloud: A Vision for the Future Battlefield. In: 7–9 September 2021 Read-Ahead for Delivering NATO Air and Space Power at the Speed of Relevance. – URL: www.japcc.org.
11. Townsend S., gen. (2019). Accelerating Multi-Domain Operations: Evolution of an Idea. In Shaping NATO for Multi-Domain Operations of the Future: Joint Air & Space Power Conference 2019. Read Ahead. 7–12.

12. Yarger H. (2013). 21st Century SOF: Toward an American Theory of Special Operations. Florida, MacDill Air Force Base: JSOU Press.

REFERENCES

1. Black J., Lynch A., Gustafson K., Blagden D., Paille P., Quimbire F. (2022). Multi-Domain Integration in Defence Conceptual Approaches and Lessons from Russia, China, Iran and North Korea. RAND Corporation [in English].
2. Boustras G., Waring A. (2020). Towards a reconceptualization of safety and security, their interactions, and policy requirements in a 21st century context. *Safety Science*. 132 p. 104942. 10.1016/j.ssci.2020.104942 [in English].
3. Clarke M., Henschke A., Legrand T., Sussex M. (2022). National Security: Theories, Actors, Issues. In: The Palgrave Handbook of National Security. Palgrave Macmillan, Cham [in English].
4. Dekker S. (2015). Safety differently: human factors for a new era (ed), CRC Press, Taylor & Francis Group [in English].
5. Deterrence Operations. Joint Operating Concept, Version 2.0, December 2006. USA: Office of Primary Responsibility [in English].
6. Kitler W. (2021). Model of the National Security System: Selected Problems. *European Research Studies Journal*. Vol. XXIV. Issue 3B. pp. 1027–1040 [in English].
7. Kitler W. (2021). National security theory and practice. The Publishing House of the Society of Defence Knowledge [in English].
8. Nettis M. (2020). Multi-Domain Operations: Bridging the Gaps for Dominance. Wild Blue Yonder. – Online Journal. Retrieved from <https://www.airuniversity.af.edu/Wild-Blue-Yonder/Articles/Article-Display/Article/2109784/multi-domain-operations-bridging-the-gaps-for-dominance/#sdendnote15sym> [in English].
9. Sapaty P. Mosaic Warfare: from philosophy to model to solutions. *Matematychni mashyny i systemy*. 2019. № 3. С. 17–34 [in English].
10. Saur H. Multi-Domain Combat Cloud: A Vision for the Future Battlefield. In: 7–9 September 2021 Read-Ahead for Delivering NATO Air and Space Power at the Speed of Relevance. Retrieved from www.japcc.org [in English].
11. Townsend S., gen. (2019). Accelerating Multi-Domain Operations: Evolution of an Idea. In Shaping NATO for Multi-Domain Operations of the Future: Joint Air & Space Power Conference 2019. Read Ahead. 7–12 [in English].
12. Yarger H. (2013). 21st Century SOF: Toward an American Theory of Special Operations. Florida, MacDill Air Force Base: JSOU Press [in English].